

**RECAİZÂDE MAHMUT EKREM'İN BAZI ŞİİRLERİNDE SOSYAL
TEMALAR VE VATAN SEVGİSİ TEMALI BÜLBÜL REDİFLİ GAZELİ
ÜZERİNE BİR TAHLİL ÇALIŞMASI**

M. Halil SAĞLAM

mhalil.saglam@gmail.com

ÖZET

Geleneğe bağlı edebiyat eleştirmenleri arasında kabul gören ortak görüşe göre bütün edebî eserler yazıldığı veya söylendiği dönemin sosyal ve psikolojik atmosferini yansıtmaktadırlar. Bu sebeple edebî eser eleştirmenlerinin aslî görevlerinden biri de metni dönemin sosyal ve psikolojik atmosferini hesaba katarak analiz etmek olmalıdır. Bununla birlikte eser incelemelerinde yazarın dünya görüşü ve hususî mizacının da göz önünde bulundurulması bir gerekliliktir. Bu genel değerlendirmenin ışığında çalışmamızın birinci bölümünde ferdî duyguların şairi sıfatıyla tanıdığımız Recâizâde Mahmut Ekrem Bey'in Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde büyük ölçüde toprak kaybına sebep olan savaşlardan ve dönemin siyasî uygulamalarından etkilenerek kaleme aldığına inandığımız sosyal temalı şiirlerinden bazıları üzerinde durduk. Bu şekilde şairin yaşadığı dönemde sosyal temalı şiirler de yazdığını örnekleriyle göstermeye çalıştık. Çalışmamızın ikinci bölümünde Ekrem Bey'in vatan sevgisi temasını içerisine sindirdiğini tespit ettiğimiz bülbül redifli şiirini zihniyet, yapı, tema, dil ve üslûp üst başlıklarına göre tahlil etmeye çalıştık. Şiirle ilgili tespitlerimizi çalışmamızın sonuç bölümünde değerlendirdik. Bu çalışmamızdaki temel amacımız, Türk edebiyatının mümtaz şahsiyetlerinden biri olan Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'in vatan sevgisi ve hürriyet gibi önemli sosyal temaları içeren şiir örneklerine de sahip olduğunu ortaya koymaktır. Bu temel amacımızla birlikte çalışmamızda edebiyat tarihi kitaplarında genellikle ferdî duyguların şairi sıfatıyla tanıtılan Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'in toplumsal duyarlılığa sahip olan yönüne de dikkat çekilmesi gerekliliğini belirttik. Bu yaklaşım tarzının sadece Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'in edebî kişiliğiyle sınırlı tutulmayıp edebiyat tarihimizin bütün değerlerini kapsamayacak şekilde olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Recaizâde Mahmut Ekrem, vatanseverlik, şiir.

AN ANALYSIS STUDY ON SOCIAL THEMES IN RECAİZÂDE MAHMUT EKREM'S SOME POEMS AND HIS POEM NIGHTINGALE OF REDIF WHICH HAS PATRIOTISM THEME

ABSTRACT

According to the consensus which exist among traditional literary critics all literary works have reflect the social and psychological atmosphere of period when they has written or spoken. Therefore one of the primary duties of the literary critics also should be to analyze the text by taking account of social and psychological atmosphere of period. However, author's worldview and personal temperament have to be considered in literary works. In light of the overall assessments, in the first part of our study we focused on primarily some social themed poems of Recaizade Mahmut Ekrem who known for 'poet of the individual feelings' and his poems which we think he has written them as influencing by political policies and wars in the time collapse of Ottoman Empire which caused loss of large land. Thus we have tried to show that RecaizadeMahmutEkrem has written social themed poems in his period. In the second part of our study we have tried to analyze the poem of Recaizade Mahmut Ekrem named 'Nightingale' in terms of mentality, structure, theme, language and wording in main topicswhich we have recognized that he has interspersed patriotism into the it. We have evaluated the fixations about poem in the final section. The main aim of this study is to present the poems of Recaizade Mahmut Ekrem who has been considered distinguished poet of Turkish literature has considerable social themed poems such as patriotism and freedom. Whereas with our main purpose we have noted in our study that it has to be draw attention to the Recaizâde Mahmut Ekrem's social sensitivity who has introduced as 'poet of the individual feelings' usually in literary history books. We believe that this kind of approach has not to be only limited with Recaizade Mahmut Ekrem's literary personality but also it has to be contain all of our literary history.

Key Words: Recaizâde Mahmut Ekrem, patriotism, poetry.

1. Recaizâde Mahmut Ekrem'in Bazı Şiirlerinde Sosyal Temalar

İnsanoğlu mizacı gereği çevresindeki her hadiseden derecesine göre etkilenir. Bu etkilenmenin derecesi olayın ben merkezine yakınlığıyla ters orantılıdır. Olay ben merkezine yaklaştıkça etkilenme derecesi artar, uzaklaştıkça azalır. Bir insanın hele hele sanatçı kimliğini taşıyan bir insanın çevresinde yaşanan olumsuz bir olaydan kendisini soyutlaması, bundan etkilenmemesi düşünülemez. Bu sebeple hangi türde olursa olsun her edebî eser üzerinde yazıldığı veya söylendiği dönemin açık veya gizli izleri görülür. Bunun dışında bütün eserlerde ait olduğu şahsın dünya görüşünün ve hususî mizacının da derin etkisi vardır. Bu konuda bazı edebiyat eleştirmenlerinin tespitlerinden alıntılar yapmamız faydalı olacaktır.

“Bir edebî eserde aranılacak en mühim şey, her şeyden önce onun nasıl bir davranış tarzının ifadesi olduğudur. Bunu bulabilmek için esere bütün olarak bakmak, onun ruhunu kavramak, muhteva ve üslûba ait teferruatı bu ruha bağlamak icap eder. Edibin kâinat, hayat, cemiyet, tabiat ve insan karşısında almış olduğu husûsî tavırdan hareket etmek ve teferrûatan daima ona varmak lazım gelir. Mevzû, kompozisyon, fikir, kelime, hayal, ahenk, bir müellifin eserini vücuda getirmek için seçtiği ve kullandığı her şey bize onun şahsiyetini ifşa eder. Bu seçimler aynı zamanda, devri de gösterir. Zira devrin ruhu müellifin ruhuna, oradan eserine akseder. Üslûp, teferruatına varıncaya kadar, ferdî veya içtimaî davranışın, tarzın ifadesidir.” (Kaplan, 1969: VIII)

“İnsan tarafından meydana getirilen her eser, ortaya çıktığı zaman dilimine ait özelliklerden yararlanır ve dönemini farklı bakımdan temsil eder; çünkü o, dönemin ürünüdür. Metnin ortaya konulduğu döneme hâkim zevk ve anlayış eseri yapı, temâ ve anlatımda kendini hissettirir.”(Aktaş, 2011:30)

“Sanat da, sanatkârlık vasfına sahip insanın kendi ben’i ve bu ben’i kuşatan dünyayı idrakinin estetik ifadesidir. Bir başka ifadeyle sanatın konusu, her zaman ‘insan’ ve onu kuşatan dünya olmuştur. İnsan sanatkârın ben’ini ve bu ben’i kuşatan dünyayı idrakin estetik ifadesidir. Bir başka ifadeyle sanatın konusu, her zaman insan ve onu kuşatan dünya da içinde yaşanan dar mekândan (oda, ev, sokak, köy, kasaba, şehir, memleket) bütün bir kozmik âleme kadar uzanır.” (Çetişli, 2006:224)

Bu bilgilerden hareketle Rezaizâde Mahmut Ekrem’in bazı sosyal temalı şiirlerini ve bülbül redifli gazelini tahlil etmeden önce sanatçının yaşadığı dönemdeki sosyal hayatı ve şairin bu dönemdeki yaşanan hadiselerle karşı duruşunu değerlendirmeye çalışacağız.

Rezaizâde Mahmut Ekrem’in yaşadığı 19. yüzyıl altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalandığı, topraklarının paylaşıldığı, yeni yeni oluşumların yaşandığı dönemdir. 17. yüzyılda İngiltere’de tohumları ekilip 18. yüzyılda Fransa ve Alman’ya zemininde filizlenen Aydınlanma Dönemi’nin etkisi 19 yüzyılda artık dünya geneline yayılmış, sonuç itibariyle farklı etnik kökene mensup milletleri bünyesinde barındıran ve tek merkezden yönetilen devletler siyasî bir devrim hareketine zorlanmaya başlanmıştır. Bu zorlamanın temel kaynağını da Aydınlanma Dönemi’nin gelişim sürecini yerinde ve yakından takip eden dönemin entelektüel ülke gençleri olmuştur. Ancak bu şekilde gelişen Osmanlı’nın Avrupalılaştırma yönelimi, zaman zaman iç isyanlarla kesintilere uğrayan, daha çok pragmatik yönelimli, sancılı bir süreçti.(Korkmaz, 2009:22)

Aydınlanma Dönemi'ni kendileri için bir fırsata dönüştüren dünya devletlerine karşı İmparatorluk tüm çabalara rağmen güç kaybediyordu. XVII. asırda gittikçe hızlanan bu güç kaybı Karlofça(1699) ve Pasorafça (1718) anlaşmaları ile en ağır şekilde belgelendikten sonra, İmparatorluğun yöneticileri, o zamana kadar yalnız savaş ve kısmen de ticaret konularının dışında batılılarla hiçbir temas kurmama alışkanlığını bir kenara bırakmak ve-daha çok askerî mağlûbiyetlerin önünü alabilmek için-onları yakından tanımak ve yararlanmak ihtiyacını duyarlar ve ilk adımı attılar. (Akyüz,1995:5) Atılan bu adımlar maalesef istenilen neticeyi verememiş, başta ekonomik ve siyasî alanlarda Batılı ülkelerle ve Rusya'yla rekabet edemeyen Osmanlı İmparatorluğu çöküş sürecini durduramamıştı. "Birçok yenilik hareketleri, devlet teşkilâtında ıslahat teşebbüslerine rağmen eski geleneklerine sadık kalan Osmanlı Devletini içinden parçalamaya uğraşan bazı unsurlar vardır. Bunlar, İmparatorluğun içinde yaşayıp bu sırada millî şuurunu idrak etmiş olan Sırp, Yunanlılar, Rumenler, Bulgarlar gibi uluslardır. Sonra bunlardan başka Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak isteyen bu milletlere, dışarıdan yardım eden devletler vardır. Bunlar da hemen hemen istisnasız bir menfaat peşinde koşuyorlar, her biri Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki Hristiyanlara, insaniyet ve Hristiyanlık namına yardım etmek, onları korumak maskesi altında kendi emellerini tahakkuk ettirmeğe çalışmaktadırlar. İşte Osmanlı İmparatorluğu bir yandan bunlara karşı mücadele ederken bir yandan da kendi bünyesinde ıslahat yaparak elindekini muhafaza etmeğe çalışıyor ve 19. yüzyılda tekmil tarihini bu mücadele dolduruyor." (Baykal,1945:183-192)

Tüm bu gelişmeler ve yaşanan vahim olaylar doğal olarak başta devlet yöneticileri olmak üzere dönemin bütün münevver insanların zihnini sürekli meşgûl eden onları sorunların çözümü için arayışa sevk eden durumlardı. Konumuzla ilgili olarak Bülbül şairinin de bu dönemde yaşanan hadiseler karşısında bir Osmanlı münevveri olarak sadece ferdî duyguları terennüm eden bir şair olarak kendi halinde, içe dönük bir hayat yaşamasının mümkün olmadığını düşünüyoruz. Ekrem Bey, dönemin tanınmış ailelerinden Recaizâdelerden olup, devrin tanınmış âlim, Şair, hattat ve tarihçilerimizden, Takvimhâne Nâzırı Mehmet Şâkir Recâî Efendiydi. "Recaizâde'nin, bilgili bir edebiyatçı olarak yetişmesinde, münevver bir aile çevresinde doğup büyümesinde te'sir vardır." (Banarlı,1987:916) Nitekim Recaizâde Mahmut Ekrem üzerine yapılan incelemeler kendisinin de bir dönem devlet yönetimini çözüme yönelik icraatlara zorlayan siyasî teşekküllere meylettiğini ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan bir Yeni Osmanlılar Cemiyeti'dir.

Onun bir dönem Yeni Osmanlılarla irtibat geçmesini çözüm arayışındaki gayretine bağlayabiliriz. Ekrem Bey'in bu dönemde devrin şartlarına uygun bir anayasa yapılmasını sağlamak, meşrutî bir yönetim kurmak ve millet meclisi oluşturmak amacıyla kurulan, fakat gizli olarak çalışmalarını sürdüren Yeni Osmanlılar

Cemiyeti'nin en sert karakterli en aktif üyelerinden biri Namık Kemal ile yakın dostluk kurması onun edebi yönünün tesir alanlarını belirlemede oldukça önemlidir. Hatta Namık Kemal, bu dostluk ilişkilerinde ona o derece güvenir ki Ziya Paşa ile birlikte 1867'de Paris'e kaçışında Tasvir'i Efkâr'ın yönetimini kendisine bırakır. Namık Kemal, Paris'e kaçtığı yılda Recaizâde Mahmut Ekrem yirmili yaşlardadır. Belli ki o Namık Kemal için ayrı bir değer taşımaktadır. Talim-i Edebiyat'a dair risalede Namık Kemal: "Tasvir-i Efkâr'ın zuhuru şiirde bir devr-i inkıtaa mebde oldu. Bildiğimiz gibi Şairler manzum sözlerini tasavvufa hasrettirler. O zamana kadar bilmediğimiz eshâb-ı iktidar içinde on altı on yedi yaşında iken Ekrem Bey zuhur etmeye başladı" dedikten sonra Ekrem'in biraz sonra kendilerine iltihak ettiğini söyler." (Tanpınar, 1988:347)

Recaizâde Mahmut Ekrem'le ilgili bu bilgiler onun sanat anlayışını, eserlerini kaleme alırken bilinçaltı çağrışımlarını tespit etmemiz açısından oldukça önemlidir, çünkü geçmişte olduğu gibi günümüz insanında bile Namık Kemal ismi "vatan ve hürriyet" kavramlarını; bunun karşılığında "vatan ve hürriyet" kavramları da Namık Kemal ismini çağrıştırır. Dolayısıyla Recaizâde Mahmut Ekrem'in de kâdim dostu Namık Kemal'den "vatan sevdası ve vatani kaybetme endişesi" temalarını kimi zaman şiirlerinin özüne sindirerek kimi zaman da açık ifadelerle terennüm ettiğini bir realite olarak kabul etmek gerekir. "Recaizâde haklı olarak tezli eserlere karşıdır, fakat bu onun fikirden, dünya görüşünden uzak bir edebiyattan yana olduğunu anlamına gelmez, o fikrin edebiyat eserlerine sinmiş olarak bulunmasından yanadır." (Enginün, 2013:491)

Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'i "Yeni Türk Şiiri'nin" tohumlarını eken ilk şahsiyetler arasında değerlendirmeli ve ekilen bu tohumların zemininde yaşanan sosyal hadiseleri iyi belirlemeliyiz. "Yeni Türk şiiri filiz vermeye başladığında sanatkârlarımız, Osmanlı İmparatorluğu siyasî coğrafyasının belirlediği bir memlekette yaşamaktaydı. Ayrıca tarih onlara, Türk milletinin dünya coğrafyasındaki birçok bölgeyi vatanlaştırdığını hatırlatır. Zira yeryüzünde hiçbir millet yoktur ki, Türkler kadar dünya coğrafyasını doğudan batıya, kuzeyden güneye asırlarca kat etmiş olsun. Orta Asya bozkırlarından orta Avrupa içlerine, Rus steplerinden Afrika çöllerine kadar uzanan bir coğrafya. Sonra da vatani geride bırakmanın derin sızısı ve hicretin bakıyyesi hicranlı duygular..." (Çetişli, 2006:225)

Ekrem Bey'in, "En güzel eserler insanı düşündürür." (Zemzeme II,s.3) cümlesi de şiirlerindeki aslî olarak hedeflediği temaların içeriğini belirlememiz açısından önemlidir. Gerçi şiirlerinin genelinde sosyal içerik anlamında düşündürücü temalar çok fazla olmasa da bu sözü doğrular nitelikte eser sayısı da az değildir. Alfred Musset'in "En güzel mısralar göz yaşları ile örülendir." sözündeki "mısra" ifadesini "eser" olarak değiştirmesi de oldukça ilgi çekicidir.

Ekrem Bey eserde güzellik kavramını sadece şiirle sınırlı tutmadığı ona daha geniş bir perspektifte baktığı anlaşılmamaktadır. Türk edebiyatının klasik eserleri arasında yer alan ve âdeta şairin adıyla özleşmiş olan Araba Sevdası romanı vermek istediği sosyal mesajlar açısından önemlidir. “Araba Sevdası 1886’da yazılmış ancak dokuz yıl sonra 1895’te yayınlanabilmiştir. Edebiyatımızda alafranga züppe tipiyle alay eden Türkiye’nin batılaşma serüveninde önemli bir problem olan kültür yozlaşmasını hikâye eden ilginç bir romandır.” (Kolcu,2011:195)

Araba Sevdası'nın yazılmasından çok daha önceleri 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ekrem, şiirler yazıyor, vatan sevgisini coşkulu duygularla anlatılıyor. Yalnız buradaki çoğu dizeler N. Kemal'in ağzından çıkmış gibi.

Recaizâde Mahmut Ekrem, Zemzeme I kitabında yer alan “Murabba” başlıklı şiirine şöyle bir not düşmüştür: “Muhârebe-i sâbika hengâmında mevkib-i hümâyûn taburlarının Çatalca istihkâmına sevke dâir bir aralık şâyi olan havâdis üzerine söylenmiş idi”. Bu nottan anlaşıldığı kadarıyla şiir, bir askerî birliğin savaşa sevki haberi üzerine yazılmıştır. (Parlatır, Çetin, Sazyek, 1997:86)

Olur evlâdının ikbâl-i vatan mültemesi,
Münhasırdır hep onun şânına cümle hevesi;
Ağlıyor işte vatan âh diyor her nefesi;
Yâ niçin olmuyoruz sıdk ile feryâd-resi?
Mâlikü'l-mülk odur cümlesi Allâh'ındır,
Nasıl isterse tasarruf o şehensâhındır!
Senin ammâ bu yerin izzeti dil-hâhındır;
Vatanın feyzidir evlâdının elbet hevesi.

Rûbab dergisinde yayımlanan Hilâl-i Osmani şiiri de Ekrem Bey'in sosyal temalı şiirlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Şair bu şiirinde bayrak sevgisini en saf ve sade bir üslûpla dile getirir.

“Şanlı hilâl” hitabıyla kaleme alınan şiirde Osmanlı bayrağına duyulan sevgi teması işlenmiştir. Şiirlerinden sıklıkla kişisel temaları işleyen şair bu şiirinde milli ve toplumsal bir temaya vurgu yapmaktadır.(Sağlam,2005:347

...

Açsın ikbâlini Rab-ı müteâl
Tâ ebed sönme sen ey şanlı hilâl
Batmaz altı asırlık bir nâm
Edemez böyle bir hengâme devam (Recaizâde Mahmut Ekrem, 1328:3)

Devrin bir hususiyeti olarak şair üzerinde yaygın kanaate göre de sanat anlayışını derinden etkileyen ve ciddi anlamda ruhsal sıkıntılarının aslî kaynağını oluşturan II. Abdülhamit'in istibdat yıllarına da bu noktada değinmek gerekmektedir. "ilk edebî Tanzimat nesli, siyasî ve sosyal karakter taşıyordu. Bu neslin en aktif grubu olan Genç Osmanlılar, aşağı yukarı on senelik bir faaliyetten sonra, 1876'da, meşrûti bir rejim kurmaktan ibaret olan en büyük gayelerine ulaşır gibi olmuşlardı, fakat cemiyet içinde geniş ve sağlam temelleri olamayan ve küçük bir zümre tarafından ancak böyle yürütülebilen bu hareket, Abdülhamit'in baskısıyla derhal ve çok kolay durduruldu. Bir yıl bile sürmeyen hürriyet aydınlığını 33 sene süren istibdatın karanlığı takip etti. Bu rejim altında politik ve sosyal meselelere dokunmak bile tehlikeliydi. Edebiyat başka konular bulmak mecburiyetinde kaldı." (Kaplan,1969:71) Ekrem Bey bu buhranlı dönemi gençliğinin kemal noktası olan otuzlu yaşlarda karşılamış; yaklaşık otuz yıl da sosyal ve ferdî alanda buhranlara, iç ve dış çatışmalara sebep olan bu dönemi tüm sıcaklığı ile yakinen yaşamıştır. Onun bu dönemde sergilediği duruş genel anlamda müspet ve yapıcıdır. Aralarında samimi dostluk ilişkileri bulunan Namık Kemal,

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selametten

Çekildik izzet ü ikbal ile bâb-ı hükümette

diyerek mevcut yönetimle zıtlaşan bir tavır ortaya koymasına karşılık o hükümetin kendisine verdiği görevleri kabul etmiş Saray'a yakın olmayı tercih ederek yaşanan sorunların çözümüne yönelik katkı sunmaya çalışmıştır. "Şûra-yı Devlet'de temyiz mahkemesi azalığı, Tanzimat Dairesi Reisliği gibi vazifeler gören Ekrem Bey, 1889'da Sultan Abdülhamit idaresi tarafından, İtalyan propagandasının tesirini anlamak ve önlemek için Trablusgarp'a gönderilen murahhaslar heyetine seçilmiştir. 1879 'da ve onu takip eden dönemde Galatasaray Sultanisi ile Mekteb-i Mülkiyede edebiyat muallimliği yapmıştır."(Banarlı,1987:916-917) Ekrem Bey'in bu dönemde devletin üst düzey kademelerinde de görev yapmıştır. Bu görevleri kabul ederken maddî beklentilerinin olduğunu veya insanların teveccühünü arzuladığını söylemenin yanlış olduğunu düşünüyoruz. O, bu görevleri icra ederken hem mizacının hem de bürokrat bir aileden aldığı terbiye gereği devlet erkânıyla uyumlu bir çizgide olmayı, memleket faydasına kendisine verilen görevleri yerine getirmeyi tercih ettiği kanaatindeyiz. "Meşrutiyet sonrası kurulan Kâmil Paşa hükümetinde Ekrem, Evkâf Nâzırlığı'na getirildi (7 Ağustos 1908). Ancak o her Cuma padişahın karşısına çıkmamak için bu görevi kabul etmek istemedi. Daha sonra kurulan ikinci hükümette ona maarif Nazırlığı verildi (22 Kasım 1908). Onda da isteksiz görüldü. Bunun üzerine o Ayan Azalığı (Senato Üyeliği)'na seçildi, ölünceye kadar bu görevde kaldı." (Parlatır, 1985:5)

Ekrem Bey'e bakanlık düzeyinde görevler teklif edilmesi ve kendisinin bunları reddetmesi sosyal ve ferdî hayattaki duruşunu ortaya koyma açısından da önemlidir. Bütün bu tespitlere karşılık olarak Ekrem Bey'in İstibdat dönemindeki fırtınalı ruh halini ve halden memnuniyetsizliğini, olaylara büsbütün tepkisiz kalmadığını Nefrin şiirinde görebiliyoruz.

“II. Meşrutiyet'in yarattığı umut ışığı fazla uzun sürmez. İttihat ve Terakkî'nin attığı yanlış adımlar ve ülkenin içine düştüğü karanlık ortam onu yeniden derin bir üzüntüye sürükler. Bu düşünce ve duygular içinde 20 yıl önce yazdığı 'Nefrîn' adlı uzun manzumesini Musavver Muhit (C.2, No:15-37) adlı dergide yayımlamaya başlar.” (Parlatır, 2004, s. 18)

“ Nefrîn, 'Ekrem'in ölümünden sonra bastırıldı.' diye bilinir. Oysa şair, sağlığında bu şiirden değişik parçaları 'Musavver Muhit' adlı dergide yayımlamıştı. Bu da şöyle olur: 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilânı onu çok sevindirir. Geçmişteki günlere lanet eder. Bu duyguları dile getirmek için, adı geçen dergide 'Ne Düşünüyor Ne Hissediyorum' adlı uzun bir yazı yazar (Musavver Muhit, II. C. No: 13/37). İşte bu yazının içine, geçmişteki kara günler için yazdığı nefret dolu şiirleri yer yer serpiştirir. Ölümünden sonra ise oğlu Ercüment Ekrem, bu uzun manzumeyi kendine göre düzenler, küçük bir kitapçık olarak yayımlar.” (Parlatır, 2004, s. 54)

Ferdî duyguların şairi “Nefrîn” şiirinde bu sefer II. Abdülhamit döneminin baskı ve uygulamalarını yani istibdat gibi önemli bir sosyal problemi şiirin ana konusu haline getirmiştir. Dörder mısralık elli dokuz bent ve bir o kadar beyitten oluşan Nefrîn hacim bakımından uzun şiir olarak nitelendirilebilir. Recaizâde Mahmut Ekrem tarafından “Devr-i menhus-ı istibdada ait olarak 1310 senesinde yazılmıştır.” (Parlatır, Çetin, Sazyek, 1997:447)

Nefrin şiiri Recaizâde Mahmut Ekrem'i sadece hususî hissiyatların şairi olarak tanıtan, mizacının elverişsizliğinden dolayı toplumsal olaylara tepkisiz kaldığını iddia edenlere karşı muhteviyat açısından oldukça anlamlı mesajlar içerir.

Onun dönemin mevcut sosyal problemleri karşısında hassasiyetini ve bunu ne ölçüde önemseydiğini ortaya koyması açısından Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bey'e hitaben kullandığı şu ifadeler de dikkat çekicidir: “Baban ne bahtiyar imiş ki bu günleri görmeden öldü. Ben bir türlü geberip de Nijad'ımın yanına kavuşamıyorum, vatanın inkıraz bulduğunu görüyorum.”(Ali Ekrem,1339:84)

Recaizâde Mahmut Ekrem, bu şiirinde istibdat döneminden duyduğu rahatsızlığı oldukça ağır bir dil kullanarak haykırır. Şair her bendin sonunda tekrar ettiği "Nefrin bu hâle bâis olan bed-güherlere/Lânet, hezâr lâ'net o bîdâd-gerlere" dizeleriyle isyanın eşiğinden konuşur.

Halkın ezildiğini, ahlâksızlığın hızla arttığı bir ortamda hürriyetin yok edilme tehlikesi karşısında şair devlet idaresine karşı tepkilidir.

Hürriyeti esarete tahvîl kıldılar
Ulviyeti mezellete tebdîl kıldılar

(Nefrin, Matbaa-i Şems, İstanbul, 1332, s.9)

Devlet erkânının gösterişli tantanalı yaşayışı karşısında da tepkisini şu ifadelerde ortaya koyar.

Nerden gelir o servet-i mel'ûneler bütün
İrâdlar ma'adin-i mahzûneler bütün
Kâşaneler, konaklar, o gerdûneler bütün,

(Nefrin, Matbaa-i Şems, İstanbul, 1332, s.12)

Vatanın çektiği acılar karşısında vicdanı sızlayan şair öyle bir noktaya gelir ki âdeta isyanın eşiğinden konuşarak günahsız olan bu milletin böyle vahim bir duruma düşmeyi hak etmediğini söyler ve Allah'a hâlden şikayetini arz eder.

Şair her şeye rağmen gelecekte umutludur, yılmamış ve tükenmemiştir. Bu dizeler de onun bu ruh hâlini yansıtması açısından önemlidir:

Haml-i sakîli ezdi, harâb etti milleti
Kâbus-vâri her yüreğe çöktü zahmeti
Lakin yakındır ermeye payan müddeti
Âbisten-i zaman doğurur bir musîbeti

(Nefrin, Matbaa-i Şems, İstanbul, 1332, s.27)

Ferdî duyguların şairi ve "sanatın maksadı güzelliştir." ifadesiyle kendisinden sonraki nesillerin hatırasında yer edinen Ekrem Bey'in Nefrin şiirinden alınan aşağıdaki dizeleri onun şiirlerindeki temaların te'sir alanının sınırlarını ve ıstıraplı duygularının farklı bir açıdan kaynağını belirlememiz açısından da önemlidir. Şarin bu şiirde hürriyet gibi soyut bir kavrama insanî bir vasıf yükleyerek seslenmesi ilginçtir.

Hürriyet! Ey ecel-atâyâsı kudretin!
Hürriyet! Ey ehem-i fezâyâsı hilkatın!
Hürriyet! Ey muhafızı icmâ-ı ümmetin!
Hürriyet! Ey mübâşiri hükm-i şer'âtin!

Zulmetme, kır selâsilini, kır esâretin

Şeh-râh-ı kabiliyetini aç şu milletin (Nefrin, Matbaa-i Şems, İstanbul, 1332, 28)

Nefrin şiiri detaylı bir şekilde tahlil edildiğinde şiirde iç içe geçmiş muhteviyatı oldukça zengin birçok sosyal temaların varlığı tespit edilecektir. “Nefrîn'de izlekştirilen belli başlı konu ve durumlar şunlardır: Osmanlının eski, güçlü dönemleri, anlatılan zamanda içine düşülen zor durum, gözyaşı döken anneler, vatanın perişanlığı, yanlış dış politik manevralar, savaş ve barış kararları; yönetimde emaneti ehline vermemek, öte yanda hamiyet ehlinin düştüğü zor durumlar, rüşvet, haksız maddi güç ve makam elde etmeler, cellât, akrep, lâin ve yuva yıkan casusluk sistemi, casusluk sisteminin neticesi olan zulüm düzeni: söz tutmama, haydutluk, kanunu ihmal etmek, iftiralar, kalleşlik ve sansür, memlekette estirilen korku havası, aydınların yurt dışına kaçma arzusu, milletteki umutsuzluğu besleyen çaresizlik, kötü yönetimden kaynaklanan toplumsal ve siyasî ahlakî çöküntü; yönetenler tarafından dalkavukluğun teşviki, dalkavukluğun oluşturduğu tahribat, halkın yoksulluğu, devleti kötü yönetenlerin israfları, baskıcı yönetimden kaynaklanan esaret, toplumun içine sürüklendiği zillet hali, her türlü maddi ve manevi çöküntüler; devleti idare edenlerin Avrupalıya karşı imtiyaz sağlayıcı davranışları, Avrupalının Osmanlıyı parçalama niyetleri, yönetimin içinde çöreklenmiş; devlet imkânlarını gasp edenler ve menfaat devşirenler.(Zariç, 2012: 39-59)

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra galeyanda olan ruhu sükûnet bulan şair yeni halden duyduğu memnuniyeti Musavver Muhit'te yayınladığı bir şiirde okuyucusuyla paylaşmıştır. Hassas mizacıyla bir defter arasında gördüğü solmuş bir güle hitaben şiir yazma zerâfetini gösteren şair şüphesiz II. Merûtiyet gibi önemli bir sosyal konu karşısında tepkisiz kalmayacaktır:

Bîdâd o kahr altında dün
Millet kan ağlarken bugün
Erbâb-ı zulmün rağmına
Yaptık ne a'lâ bir düğün
Hoş ıydı-ı millidir bugün
Asker! Senindir şân,öğün

(Musavver Muhit,II.C.No:15/37,s.,391.10 Temmuz 1328), (Zariç, 2012: 39-59)

Ekrem Bey'in sosyal konulu şiirlerine ilave olarak Mağruka şiirinin de çok ayrı ve dikkat çekici bir özelliği bulunmaktadır. Konuyla ilgili İnci Enginün'ün değerlendirmesi ve tespitleri şöyledir: “Şiirde sosyal konuların doğrudan doğruya yer almamasına karşılık bazı mısralarda devrin temel kavramları dile gelir. Bunun en çarpıcı örneği ‘Mağruka’daki intihar eden kadının, kocasının ikinci bir eş seçmesi üzerine ölümü göze almasıdır. ‘Mağruka’da söz konusu olan kadın, Recâizâde'nin yengesidir. Çok eşliliğe, hayatını feda ederek karşı koyan kadın da, Türk şiirinde bir yeniliktir. Konu bütünüyle yaşanmış bir gerçekten alınmıştır.. Roman ve tiyatrolarda bolca işlenen bu konunun, gerçek bir olaya dayanarak şiire geçmesi yenidir ve şairin şiirini sosyal konulara kapamadığını gösterir.” (Enginün , 2013:498)

Farklı sanat dallarında eser veren tüm sanatçılarda olduğu gibi şairler üzerinde de yaşadıkları devrin hususiyetleri kadar özel hayatlarının da tesiri vardır.

Recaizâde Mahmut Ekrem bir yandan devrin sosyal problemlerinin çözümüne katkı sunma gayreti içerisindeyken bir yandan evlatlarının ölümü gibi yaşadığı acı hadiselerle karşı itidalini kaybetmemeye çalışıyordu.

“Hassas şair Pirâyeye adlı biricik kızını daha doğduğu gün kaybetmiş; üç aylıkken yatağa düşen Emced adlı en büyük oğlu da kısa ömrünü hep yatakta geçirerek 20 yaşında ölmüştür, fakat Recaizâde’yi daha derinden yaralayan bir acı, Nijad isimli yetişkin ve üstün kabiliyetli bir oğlunu kaybetmiş olmasıdır. Şairin Nijad’ın ölümü için, hece vezniyle yazdığı bir mersiye, bu yüzden, göz yaşlarıyla yazılmış hissini veren, derin te’sirli bir şiiirdir.” (Banarlı,1987:916)

Varlıklı ve nüfuzlu bir aileye mensûp olup o günün şartlarına göre son derece iyi bir eğitim alan bununla birlikte devlet yönetiminde bakanlık gibi önemli görevlerde bulunan Ekrem Bey tüm bu vasıflarının ötesinde bir babadır ve üç kez de evlat acısını tatmıştır. Dolayısıyla hangi konumda olursa olsun yazarak düşünürken bu evlat acını sürekli ruhunda taşımış kimi zamanda Nejat Ekrem’de olduğu gibi bütün hissiliğini serbestçe konuşturmuştur. “Şiirdeki santimental ruh hâli,Recaizâde Mahmut Ekrem’in hemen hemen bütün şiirlerin vazgeçilmez ortak paydası olmuştur.” (Çetişli,2006:179)

Recaizâde Mahmut Ekrem’in sosyal temalı bazı şiirleri üzerinde yaptığımız bu değerlendirmeden sonra onu dönemin sanatçılarından farklı kılan bir yönüne değinip sözü Bülbül şiirine getirmek istiyoruz.

Recaizâde Mahmut Ekrem Mekteb-i Mülkiyede edebiyat hocalığı yaparken (4 Ekim 1978) ders notlarını bir kitap haline getirir. Talim-i Edebiyat adını verdiği bu kitap ile edebiyat çevresindeki ünü bir kat daha artmış ve artık o “üstad”olarak anılmaya başlanmıştır. Ekrem Bey’in bu çalışması edebiyat tarihçileri için önemli bir kaynak eser olmuş ve kendilerince sürekli takdir edilmiştir. (Parlatır, 1985:3) Ekrem Bey şiir ve nesir türü kaleme aldığı eserlerinden çok edebiyat teorisyenliğiyle dikkat çekmiş ağırlıklı olarak hep bu yönüyle emsallerine nispeten imtiyaz kazanmıştır. Bu konuda İnci Enginün: “Yeni Türk Edebiyatı’nda yeni şiir öncülüğünü yaptığı noktasında birleşmiş olan Recaizâde Mahmut Ekrem’in asıl önemi şiirlerinde değil, kuramındadır.”tespitinde bulunur. (Enginün, 2013:490) Talim-i Edebiyat’la Ekrem Bey’in bir ilki başardığı edebiyat eleştirmenlerimiz tarafından tartışmasız kabul gören bir konudur. Recaizâde Mahmut Ekrem’i tüm yönleriyle günümüze kadar en detaylı bir şekilde inceleyen İsmail Parlatır’ın bu konudaki tespiti önemlidir. Parlatır konuyla ilgili olarak şöyle der:

“Tanzimat dönemine özellikle Ekrem’e gelinceye kadar güzel sanatlar ile edebiyat ve bunların birbiriyle olan yakınlığı üzerinde hemen hemen hiç durulmamıştır. Ekrem’in bu konulara girmesi Talim-i Edebiyatı düzenlemesi ile başlar.” (Parlatır, 1985:7)

Ekrem Bey'in hakkında aynı paralelde yapılan bir başka değerlendirme de şudur: “Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın öncüsü olarak edebiyat tarihimizde imtiyazlı bir yönü bulunan Recaizâde Mahmut Ekrem'in yapıtlarında öne çıkan asıl şey sanatsal nitelik değil, verdiği yeni mesajlar ve düşüncelerdir. “Servet-i Fünun gençlerini o toplar. Eskinin içinden hiç çıkmamasına rağmen edebiyatımızın şark edebiyatı karşısındaki vaziyetini ilk açıklayanlardan biri odur.” (Tanpınar, 1988:475)

Ekrem Bey'i bu şekilde farklı özellikleriyle tanıttıktan sonra bülbül redifli gazelini "zihniyet, yapı, tema, dil ve üslûp" kavramlarına göre tahlil etmeye çalışalım.

2. Recaizâde Mahmut Ekrem Bülbül Redifli Gazeli

Gazel

Garipser işiten dasitanın ey bülbül
Garibdir o kadar hal ü şânın ey bülbül

Safa-yı tab' ile bir âşık-ı tabîatsın
Ki tâze tâze çemendir mekânın ey bülbül

Çemende hande-i gül mü eden seni nâlân
Niçündür öyle dem-â -dem figânın ey bülbül

Seninle hem-dem olursa becâ değil mi ki dil
Esiridir yine bir dil-sitanın ey bülbül

Ne dil-sitân ki anın râhına fedâdır hep
Bahâr-ı hüsn-bahâsı zamanın ey bülbül

Beni bitirdi bu sevda o za'fla ya seni
Nasıl tahammül eder aşka cânın ey bülbül

Bulunsa sende naziri tahammül etmez idin
Benim dilimdeki derd-i nihânın ey bülbül

Çemen çemen ne için devr-i âlem etmezsün
Olup bahârına peyrev cihânın ey bülbül

Vatan bahâra müreccah mı sene de yoksa
Degil mi kâbil-i nakl âşyanın ey bülbül

Senin bana sözünü ben sana hitab edeyim
Olup bu hisde dahi tercümânın ey bülbül

Bedel midir vatana bin cihân velev hepsi
Nazırı olsa riyâz-ı cihânın ey bülbül

Vatan muhibbi içinse vatanda yeksândır
Safâ ü kahra bahâr u hazânın ey bülbül (Parlatır, 1985:48-49)

2.1. Zihniyet

Zihniyeti, şiirin yazıldığı dönemde mevcut ve hâkim olan güçlerin birlikte oluşturduğu unsurlar olarak değerlendirirsek gazel nazım şekliyle kaleme alınan bu şiirin, temelde divan şiirine hâkim olan “edebî zevk ve yapı” özelliğini; “anlayış” kavramına göre ise yeni şiirin izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. Şiir klasik edebiyatımızın mefâilün feilâtün mefâilün feilâtün arûz kalıbıyla yazılmıştır. Şiirde divan edebiyatında yaygın olarak karşılaşılan “ân” sesi tam kafiye yapılmış ve ondan sonra gelen “-ın ey bülbül” sesi redif görevinde tekrar edilmiştir. Şiirde “ey” nîdasıyla hitap edilen bülbül, yine divan şiirinde çok sık kullanılan bir mazmun olup gül bahçesindeki aşk macerasının klasikleşmiş baş kahramanıdır. O aşkı için ölümü göze alan bahar mevsiminin tâze çemenlerinde ve gül bahçesinde sürekli güle karşı ilân-ı aşkla feryad u figân eden bir âşıktır. Bülbül aynı zamanda bütün hayvanlar âleminin temsilcisi olarak gülün şahsında bitkilere karşı olan muhabbet ve aşkın tercûmanıdır. Bu nedenle gülün dalına konmakta, gül bahçesinde ötmektedir. Bülbülün güle olan aşkı neredeyse destanlaşmıştır. Edebiyatımızda divan şiiri geleneğinden gelen gül ve bülbül ismiyle nice mesneviler kaleme alınmış, bülbül redifiyle birçok gazeller ve beyitler söylenmiştir.

Bülbül redifli şiirler içerisinde Recaizâde Mahmut Ekrem Bey’i bu gazelinde özellikle zihniyet açısından etkilediğini düşündüğümüz Osmanlı Devleti’nin 32. şeyhülislamı, 17. yüzyılın seçkin ulemasından âlim ve şâir Şeyhülislâm Bahaî’nin “ey bülbül” hitap nidasıyla kaleme aldığı şiirinin ayrı bir değerinin olduğunu belirtmemiz gerekir. Mehmet Kaplan’ın tespitine göre bu şiir bülbüle karşı hitabî karakterde yazılmış ilk şiirdir. (Kaplan, 1961:833)

Şeyhüslâm Bahaî,

Hirâsân olmasa gülden dil-i nâ-şâdın ey bülbül

Nefer eylerdi hâra âh-ı âteş-zâdın ey bülbül

beytinde : “Ey bülbül! Gamlı gönlün gülden korkmasa ateş çıkaran âhın dikenlere neler etmezdi” demektedir. Şeyhüslâm Bahaî'nin bülbül redifli bu şiirin “metinlerarasılık” ilişkisine göre aslî konumuz olan Recaizâde Mahmut Ekrem'in gazeliyle ayrı bir eleştiri konusu olarak değerlendirilebileceğini düşünüyoruz.

Gazelde geçen ve klasik edebiyatımızın üslûbunda sıklıkla karşılaştığımız “hande-i gül, âşık-ı tabîat, bahâr u hazan, riyâz-ı cinân, devr-i âlem, bahâr-ı hüsnü bahâ, derd-i nîhân gibi terkipleriyle, dem â-dem figân, dilsitân, taze çemen gibi kalıp niteliğindeki sözcük grupları da şiire hâkim olan divan edebiyatı zihniyetinin göstergesidir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde şiirin ferdî duyguları ifade eden ve divan şiiri geleneğini ağırlıklı olarak hissettiren bir zihniyetle kaleme alındığı görmekte; fakat özellikle dokuzuncu, on birinci ve on ikinci beyitlerin tahlili yapıldığında yeni tarzda bir zihniyetle kaleme alındığı tespit etmekteyiz. İlk beyitte bülbüle seslenen şair, halini görenlerin kendisini garipseyeceğini söyler. Niçin bu şekilde çemende feryâd figân etmesine anlam veremez, ikinci beyitte bülbüle sen bir tabiat âşıkısın diyen şair ona yerinin taze çemen olduğunu söyler. Dört ve beşinci beyitlerde ey bülbül hitabıyla şiirin merkezinde tutulan sen'in yanına şair kendini yerleştirir ve şiir bu noktadan itibaren farklı bir mecraya girer. Şairin altıncı beyitte: “Bu sevda beni bitirmiştir. Bu aşk acısına ya sen nasıl tahammül ediyorsun? dediği 'sen' bülbülün kendisidir. Şiire etkili bir duygusal yoğunluk katan yedinci beyit aynı zamanda şiirin dayandığı “yeni zihniyete” zemin oluşturacak bir köprü vazifesini oluşturmuştur. Burada şair yine bülbüle hitap ederek gönlündeki gizli derdin bir benzeri sen de bulunsaydı, buna sen asla tahammül edemezdin diyor. Genelde aşk temalı şiirlerde karşılaştığımız bu tür bir duygunun dile getirilmesinden sonra devam eden dizelerde gördüğümüz sevgiliye duyulan hasret ve ona kavuşamamanın verdiği ıstırapın terennümünü bu şiirde göremeyiz. Şiirde belki de “yeni zihniyet” olarak değerlendireceğimiz budur. Şiirin dokuzuncu, on birinci ve on ikinci beyitlerinde karşımıza daha önce Namık Kemal'in şiirlerinde karşılaştığımız “vatan” kavramı çıkmaktadır. Yine aynı şekilde dokuzuncu beyitte, ey bülbül nidasıyla şair bülbüle seslenmekte, "Sende de, vatan bahara üstün mü? Yuvanı başka bir yere nakletmek mümkün değil mi?" diye sormaktadır. Aslında bu soruşta bunun imkânsızlığına îmâda bulunmaktadır. Şiirin son iki beytinde de vatan aşkını açık bir şekilde hissettiren sorular vardır. Bu beyitlerde yine bülbüle hitaben vatanla ilgili sorular sorulmaktadır. Ferdî duyguların şairi sıfatı ile tanınan Ekrem Bey'in özellikle on birinci ve on ikinci beyitlerde ortaya koyduğu samimi duygular yakın bir tarihte teşekkül edecek olan Milli Edebiyat zihniyetinin habercisi gibidir. Şairin ferdî duygularından sıyrılıp vatan sevgisinin dile getirdiği dizeler şöyledir:

...

Bedel midir vatana bin cihân velev hepsi
Nazırı olsa riyâz-ı cihânın ey bülbül

Vatan muhibbi içinse vatanda yeksândır
Safâ ü kahra bahâr u hazânın ey bülbül

Ekrem Bey'in bu gazelinde bülbül mazmuna bakışta önemli bir zihniyet değişikliğine gidildiğini görüyoruz. Klasik şiirimizde bülbül gülün, baharın kısacası bahar mevsimindeki tüm güzellikleriyle tabiatın âşığıdır. Genel olarak Ekrem Bey'in şiirlerinde, bülbülün bilinen bu özelliği yanında, şairin sahip olduğu tabiat anlayışının da payı büyüktür. O daha Pejmürde'de yer alan bir mensûresinde tabiata olan düşkünlüğünü ifade ederken, kendini bülbül gibi hisseder: "Bülbül, güle değilse bahara... bahara değilse sehere... sehere de değilse mehtaba... ona da değilse elbette mehasin-i eşyadan her şeye âşıktır! Hele ben bülbül de olmadığım halde bunların hepsine birden meftunum "der. (Parlatır, 1995: 121) Sanatçının bu gazelde bülbülün âşık olduğu tabiatla vatan arasında ilişki kurmasını Türk şiirine kazandırılmış özgün bir zihniyet yeniliği olarak değerlendiriyoruz.

2.2. Yapı

Her sanat eseri gibi şiir de kendine özgü söyleyiş, ses ve yapı özelliğiyle değer kazanır. "Şiirlerdeki yapı, ses ve anlam kaynaşmasından oluşan birimlerin bir tema etrafında birleşmesiyle oluşur. Bu birimler bir düzen içerisinde birleşirler. Sözü edilen düzeni, dönemin sanat zevki ve anlayışı belirler."(Aktaş, 2011:31) Bu bilgiden hareketle öncelikle metni birimlere ayırıp daha sonra bu birimleri birbirine bağlayan bağlara göre değerlendirirsek metnin yapısı hakkında sağlıklı bir bilgi edinmiş oluruz .

Gazel nazım şekliyle yazılan şiir daha önce de ifade ettiğimiz gibi on iki beyitten oluşmaktadır. Anlam bütünlüğü açısından gazelin ilk beş beytini birinci birim; şairin kendi aşkı ile bülbülün aşkı arasında mukayese yaptığı altıncı beyti bağımsız ikinci birim; şiirin etrafında şekillendiğini düşündüğümüz yedinci beyti yine tek başına ayrı üçüncü bir birim; şiirdeki aslî temanın terennüm edildiğini düşündüğümüz sonraki beyitleri ise dördüncü birim şeklinde tasnif edersek şiirin yapısını çözümlenmede kolaylık sağlamış oluruz. Birinci birimde bahar mevsiminin müjdecileri olarak tanıdığımız bülbülün, çemenin ve gülün geleneğe bağlı bir üslûpla insan zihnindeki çağrışımlarının terennümü vardır. Bahar mevsiminde tüm güzellikleri ile tabiatın âşığı olan bülbülün mekânı taze çemendir.

Üçüncü beyitte şair,

Çemende hande-i gül mü eden seni nâlân

Niçündür öyle dem-â -dem figânın ey bülbül

sorularını sorarak gazelin yapı, ses ve anlam kaynaşmasına bir kuvvet kazandırma gayreti içerisine girer. Şairin "ey bülbül" hitabıyla sorduğu bu sorular ilerleyen bölümlerde de devam eder. Aslında şair buralarda hep tecahül-i arif sanatını kullanmakta divan şiiri geleneğinin yapılanmasından yararlanmaktadır. Şiirde buraya kadar olan bölüm alışlagelmiş üslûp ve muhtevanın ötesine geçemez. Altıncı beyitte,

Beni bitirdi bu sevda o za'fla ya seni

Nasıl tahammül eder aşka cânın ey bülbül

diyen şair şiirin muhtevasında âni bir değişikliğe gider. Buraya kadar olan birimlerde şiirin muhtevasında özne bülbüldür. Bu birimden itibaren muhtevanın odağına şairin kendisi yerleşir. Ön hazırlığı yapılmadan şiirdeki bu anlık özne değişikliğinin gazelin ses ve anlam kaynaşmasını bozduğu kanaatindeyiz. Vatan sevgisinin derin izleriyle kaleme alındığına inandığımız bu şiirdeki yapılanma eksikliğini şairin santimental mizacına ve vatan sevgisi gibi temaları şiirde işlerken o dönemin siyasî baskısından kaynaklanan ürkekliğe bağlayabiliriz. Şiirin aslî teması olarak düşündüğümüz vatan sevgisinin ürkek bir tavırla terennüm edilmesi şiirin sanat değerini zayıflatmıştır.

Yedinci beyitteki,

Bulunsa sende nazîri tahammül etmez idin

Benim dilimdeki derd-i nihânın ey bülbül!

ifadelerinden açıkça anlaşılacaktır ki Ekrem Bey kelimelerin tarifinden aciz olduğu, tahammülü çok zor olan bir ıstırap yaşamaktadır. Bu beytin şiirden çıkarılması şiirin iç ahengine ciddi anlamda zarar verebileceği gibi şiirde aslî temayı içeren beyitlere geçişte insicamı da bozar. Şiir âdeta yedinci beyitte dile getirilen duygusal yoğunluğun etrafında şekillenmiştir. Şiirin son biriminde aslı tema olan vatan sevgisi artık alenileşir. Bülbül için vatan, baharın tüm güzelliklerinden de üstündür. Bu mekânın kıymetinde cihanda hiçbir yer yoktur. Şair bu tespiti yine soru cümlesi yoluyla şu şekilde ifade eder:

Vatan bahâra müreccah mı sene de yoksa

Degil mi kâbil-i nakl âşiyânın ey bülbül

Bedel midir vatana bin cihân velev hepsi

Naziri olsa riyâz-ı cihânın ey bülbül

Vatan muhibbi içinse vatanda yeksândır

Safâ ü kahra bahâr u hazânın ey bülbül

Şiirdeki birimler arasında zayıf da olsa organik bağlar bulunmaktadır. Şiirin birimleri arasında böyle bir organik yapıyı yenileşme dönemi Türk şiirinin bir arayışı olarak değerlendirilebilir. Şiirden özellikle yedinci beyit ve sonuncu biriminden herhangi bir beyit çıkarılırsa şiirin temasının anlaşılmasında ve yapısının değerlendirilmesinde ciddi zorluk yaşanabilir. Bu bölümler arasında mantıksal ve organik bir bağ olduğunu gözlemliyoruz. Şiirde asıl dile getirilmek istenen duyguların son birimdeki yapılanmayla ortaya konduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Tema

Şiirde gösterge ve gösteren arasındaki yakın ilişki aynı şekilde yapı ve tema arasında da vardır. Şiirde yapıyla birlikte edindiğimiz bilgiler bize aynı zamanda şiirin temasına yönelik tespitlerde bulunmamızı sağlar. "Şiir metninde ele alınan tema o yapıyla birlikte vardır." (Aktaş, 2011:33).

Gazel ilk okunduğunda okuyucuda Ekrem Bey'in pastoral bir manzume yazdığı izlenimi uyanır. "Ey bülbül!" hitabının bütün şiir boyunca tekrarı ve şiirde geçen taze çemen, âşık-ı tabîatsın, bahâr-ı hüsn-bahâsı, çemende hande-i gül gibi ifadeler böyle bir izlenimin haklılığını ortaya koyar. Dolayısıyla bu şiirin bülbülün şahsında tabiat aşkını içeren bir temaya sahip olduğu düşünülebilir. Aslında Ekrem Bey'in bu şiirinde tema, şiirin yapısındaki farklı yapılanmaya paralel olarak değişiklik arz ettiği kanaatindeyiz. Şiirdeki temayı şiirin yapısını meydana getiren birimleri sorgulayarak şu şekilde tespit ediyoruz: Şiirin ilk biriminde tema, bülbülün güle karşı olan aşkı olarak görülür. Şiirin birinci beytinde yer alan :

Safa-yı tab' ile bir âşık-ı tabîatsın

Ki tâze tâze çemendir mekânın ey bülbül

dizeleri bize bu temayı açıkça hissettirir. Daha önce ifade edildiği gibi ferdî duyguların şairi olarak tanınan Recâizâde Mahmut Ekrem Bey'in bazı şiirlerinde sosyal temalar metnin içerisine sindirilmiş; bu temalar ancak şiirdeki birimlerin dikkatli bir şekilde sorgulamasıyla ortaya çıkarılabilmektedir. Bülbül redifli gazelin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Gazelin ağırlıklı olarak ilk beş beytinde bülbülün, güle karşı olan aşkıdan dolayı feryâd edip inlediği bu sebeple büyük acılar çektiği anlatılmaktadır. Şair yedinci beyitte:

Bulunsa sende nazîri tahammül etmez idin

Benim dilimdeki derd-i nihânın ey bülbül!"

diyerek bülbülün aşkı temasından farklı bir temaya geçiş yapmaktadır. Bu beyitte şairi bülbülden çok daha büyük, tahammülü zor olan derde koyan nedir acaba? Bu sorunun cevabını ancak son birimdeki beyitleri dikkatli bir şekilde sorguladıktan sonra bulabiliriz. Bu birimde Şair üç defa vatan sözcüğünü kullanmaktadır. Şair, dokuzuncu beyitte teşhis sanatını kullanarak bülbüle " Vatan bahâra müreccah mı sene de yoksa" sorusunu sorar. Bu dizede dolaylı olarak baharın bülbül için ne kadar vazgeçilmez olsa da vatanın bu güzellikten çok daha değerli olduğu anlatılır.

Vatana karşı olan bu bakış tarzının şiirin muhtevasına renk kattığını; onu düşüncede zenginleştirdiğini ve şiiri alışlagelmiş bülbül-gül aşkını terennüm eden şiirlerden daha ilgi çekici hale getirdiğini görmekteyiz. Mehmet Törenek, "Recaizâde Mahmut Ekrem'in 'Bülbül' Redifli Şiiri ve Ona Yazılan Nazireler" makalesinde bu şiire karşı on üç nazirenin yazıldığını tespit etmiştir. (Törenek, 2000: 14) Ekrem Bey'in birçok şiirleri içerisinde özellikle bu eserine karşı on üç nazirenin yazılmasını şiirin tema zenginliğine bağlayabiliriz. Şiirin yapısını sorgularken ifade ettiğimiz üzere şiirin geneline sindirilmekle birlikte son birimde kanaatimizce âşikâr hale getirilen tema "vatan sevgisidir". Bu birimde geçen özellikle "vatan muhibbi" sözcük grubunun ve

Bedel midir vatana bin cihân velev hepsi

Naziri olsa riyâz-ı cihânın ey bülbül?

dizelerinin şiirin geneline sindirilmiş vatan sevgisi temasını daha açık bir şekilde içerdiğini söyleyebiliriz.

Sonuç itibariyle "Zihniyet" bölümünde ifade ettiğimiz gibi şiiri yazıldığı dönem itibariyle değerlendirecek olursak vatan sevgisi temasının şiirde tabiat dekoru içerisine yerleştirilmesini bir yenilik olarak değerlendirebiliriz.

2.4. Dil ve Üslûp

"Dil ve üslûp Recaizâde Mahmut Ekrem'in nazariyeleri arasında en geniş yeri tutan bir konudur. (Parlatır,2011:309) Şair-Yazar, III. Zemzeme'nin ön sözünde şiirde yalnızca konu güzelliğinin değil kullanılan dil ve üslûbun da önemli olduğunu söyler. Kısacası o şiirde özel bir dilin kullanılması gerektiğini savunur. Şiirin dili şiirin güzelliğine katkıda bulunmalıdır. İyi bir dil ve üslûbun nasıl olması gerektiği konusunda Recâizâde Mahmut Ekrem, Talim-i Edebiyat'ta detaylı bilgiler verir.

Ekrem Bey'in Tanzimat Dönemi'nden itibaren başlayan dilde yenileşme ve gelişme gerekliliği fikrini ortaya koyan veya bunu destekleyen diğer sanatçılar gibi ne derece bu görüşlere sadık kaldığı veya bunu ne derece başarabildiği ayrı bir tartışma konusudur.

Konuyu bülbül redifli bu gazel çerçevesinde değerlendirecek olursak Recâizâde Mahmut Ekrem Bey'in söyleyiş tarzı daha çok klasik şiirlerimizin dil ve söyleyiş özelliklerini yansıtır. Şiirin özellikle birinci biriminde bülbülün güle karşı destanlaşan aşkına ve bülbülün bu aşktan dolayı dertli olmasına vurgu yapılması; şiirde âşık-ı tabîat, derd-i nihân, devr-i âlem, Safa-yı tab', Bahâr-ı hüsn terkipleri ile figân, râh, âşiyân, dil-sitan, tahammül, çemen gibi sözcüklere yer verilmesi; bülbül, bahar, çemen, gül, sevda gibi sözcüklerinin tenasüplü kullanılması bunlarla beraber

bülbülün mazmunun teşhis sanatıyla dertli algılanması bütünüyle divan edebiyatının dil ve üslûp anlayışından gelir.

Gazelin ikinci beyitlerinin sonunda tekrarlanan “-in ey bülbül” redifi ve -ân kafiyesi şiire kuvvetli bir iç ritim sağlamıştır. İstifham ve nîdâ sanatlarının şiirde ustaca kullanılması da şiirin iç ahengine güç katmış ve şiirin anlaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır. Şiir bu yönüyle emsallerine kıyasla sade ve akıcı olduğunu söyleyebiliriz..

Gazelin altıncı ve dokuzuncu beyitlerinin birinci mısralarında eksilteli cümle kullanılmıştır. Dördüncü beytin birinci mısrasından başlayıp ikinci mısrasında tamamlanan cümle dışında şiirde cümleler beyit içerisinde ayrı ayrı tamamlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında birimler arasındaki muhteva farklılığının üslûba da yansımaları tespit ediyoruz. Bu tespitten hareketle şiirde dil ve üslûp açısından tek bir ruhun olduğunu söyleyemeyiz. Şiirdeki cümle kesintileri ve cümlelerin ikinci dizeye bağlanışının vezin endişesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Şiiri dil ve üslûp açısından özgün kılan şüphesiz son birimde kullanılan vatan sözcükleri olmuştur. Şiirin son biriminde kullanılan “Bedel midir vatana bin cihân, vatanda yeksândır, vatan bahâra müreccah mı, ifadeleri Türk şiir dili için dikkat çekici birer yeniliktir.

Sonuç

Edebiyat tarihimizin temel kaynaklarında Recaiâde Mahmut Ekrem’in genellikle santimental, ferdî duyguların ve küçük şeylerin şairi yönüne dikkat çekilerek genç yaşta vefat eden oğlu Nijad Ekrem için yazdığı şiirine özellikle vurgu yapılır. Bugün Türk edebiyatı tarihiyle ilgilenen hemen hemen herkesin hafızasında Namık Kemal bir vatan şairi olarak yer alırken Recaiâde Mahmut Ekrem küçük yaşlarda kaybettiği çocuklarının arkasından ağıtlar yakan bir şair olarak hatırlanır. Yanlış batılılaşma gibi önemli toplumsal bir sorunu döneminde reel ölçüler içerisinde ilk defa ele alıp bunu Araba Sevdası adı altında roman haline getiren, yaşadığı dönemde Şûra-yı Devletde temyiz mahkemesi azalığı, Galatasaray Sultanisi ile Mekteb-i Mülkiyede edebiyat öğretmenliği, Kâmil Paşa hükümetinde Evkâf Nâzırlığı, sonrasında Maarif Nazırlığı ve vefat ettiği tarihe kadar Ayan Azalığı gibi önemli görevler icra eden Recaiâde Mahmut Ekrem’in bu şekilde tek boyutlu tanınmasında şüphesiz edebiyat eleştirmenlerinin ve öğretmenlerinin rolü birinci derecede önemlidir.

Türk edebiyat tarihinin temel kaynaklarına göre Ekrem Bey, 1889'da Sultan Abdülhamit idaresi tarafından, İtalyan propagandasının tesirini anlamak ve önlemek için Trablusgarp'a gönderilen murahhaslar heyetine seçilmiş buna benzer görevleriyle dönemin sosyal sorunlarıyla yakinen ilgilenmiştir. Edebiyatımızın ince ruhlu aynı zamanda yenilikçi sanatçısı Recaizâde Mahmut Ekrem yaşadığı dönemde sosyal hayatta o derece tesir bırakmış olmalı ki vefat ettiği 1914 yılında okullar tatil edilmiş cenazesi için geniş katılımlı bir tören düzenlenmiştir.(<http://www.kultur.gov.tr>: 2009)

Edebî türlerde verdiği eserlerin muhtevası ve özgeçmişiyile ilgili bu bilgileri bir arada düşünecek olursak Ekrem Bey'in hassas ve ince ruhlu bir kişiliğe sahip olmasının etkisiyle, ağırlıklı olarak ferdî duyguları terennüm eden şairlik yönüne dikkat çekildiği gibi kendisinin sosyal problemlere karşı duyarlı ve sosyal hayatla iç içe olan yönüne de dikkat çekilmeli; sanatçı, bu şekilde çok yönü bir edebî şahsiyet olarak tanıtılmalıdır.

Konunun sadece Recaizâde Mahmut Ekrem'in şahsıyla sınırlı tutulması elbette ciddi bir eksiklik olacaktır. Günümüzde sürekli yenilenen ve gelişen bütün bilim dalları gibi Türk edebiyatı tarihinin de her yönüyle yeniden değerlendirilmesinin ve yapılan bu değerlendirmeler sonucu elde edilen veriler ışığında edebiyat tarihi kapsamındaki kültürel değerlerimizin daha sağlam temellerle genç nesillere aktarılmasının bir gereklilik olduğu düşüncesindeyiz.

Kaynaklar

- AKTAŞ Şerif, (2011) *Şiir Tahlilleri Teori ve Uygulama*, Akçağ Yayınları, Ankara.
AKSAN Doğan, (1995) *Şiir Dili ve Türk Şiiri*, Rekmay Ltd.,Ankara
AKSOY Nazan ve diğer,(1996) *Şiir ve Şiir Kuramı Üstüne Söylemler*,Düzlem Yayıncılık,İstanbul
AKYÜZ Kenan, (1995) *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
ALİ EKREM,(1339) *Recaizâde Mahmut Ekrem Bey*, İstanbul.
BANARLI Nihat Sami, (1987) *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, MEB Yayınları ,İstanbul.
BAYKAL Dr. Bekir Sıtkı, (1945) *Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler*, Ankara Üniversitesi C. 3, Sayı 2, s. 183-192
ÇETİŞLİ İsmail, (2006) *Metin Tahlillerine Giriş 1 Şiir*, Akçağ Yayınları, Ankara.
ELİOT T.S., (2007) *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, Paradigma Yayınları,İstanbul
ENGİNÜN İnci, (2013) *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Dergâh yayınları, İstanbul
KAPLAN Mehmet, (1961) *"Bülbül"*, İslâm Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C.2, İstanbul.

- KAPLAN Mehmet, (1969) *Şiir Tahlilleri I*, Tanzimattan Cumhuriyete Kadar, İstanbul.
- KOLCU Ali İhsan, (2011) *Tanzimat Edebiyat II Hikaye ve Roman*, Konya.
- KORKMAZ Ramazan, (2009) *Yeni Türk Edebiyatı 1839-2000 El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI:(2009):<http://www.kültür.gov.tr/TR,28734/ocak.html>
- PARLATIR İsmail, Koordinatörlüğünde, (2011) *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- PARLATIR İsmail, (2004) *Recaizâde Mahmut Ekrem*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- PARLATIR İsmail, (1995) *Recaizâde Mahmut Ekrem*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara
- PARLATIR İsmail, (1985) *Recaizâde Mahmut Ekrem*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- PARLATIR İsmail, ÇETİN Nurullah ve SAZYEK Hakan, (1997) *Recaî-zede M. Ekrem'in Bütün Eserleri II*, MEB Yayınları, İstanbul.
- RECAİZÂDE Mahmut Ekrem, (1328 [1911]) *Hilâl-i Osmanî*, Rûbab Dergisi,C. I, S:41,İstanbul.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, (1988) *19 Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul.
- TÖRENEK Mehmet, (2000) *Recaizâde Mahmut Ekrem'in 'Bülbül' Redifli Şiiri Ve Ona Yazılan Nazireler*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, s.169-185
- SAĞLAM, M.Halil, (2005) *Rûbab Dergisi Üzerine Sistemantik Ve Tematik Bir İnceleme*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van.
- ZARİÇ Mahfuz, (2012) *Recaî-Zede Mahmut Ekrem'in "Nefrîn" Ve Tefvik Fikret'in "Sis" Adlı Şiirleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 1, 39-59
- Kültür ve Turizm Bakanlığı:(2009):<http://www.kültür.gov.tr/TR,28734/ocak.html>